

Krupa, Katarzyna

Polityczne związki Giedyminowiczów z Nowogrodem Wielkim w latach 1430-1471

Przegląd Historyczny 84/3, 289-306

1993

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Polityczne związki Giedyminowiczów z Nowogrodem Wielkim w latach 1430-1471

W dziejach Europy Środkowej i Wschodniej późnego średniowiecza ogromną rolę odegrała narastająca pomiędzy Wielkim Księstwem Moskiewskim i Wielkim Księstwem Litewskim, rywalizacja o wpływy na ziemiach ruskich. W sferze zainteresowań obydwu państw znalazła się między innymi, leżąca na północnych rubieżach Rusi, Republika Nowogrodzka¹.

Nowogród Wielki był stolicą bogatego i rozległego państwa². Źródłem jego bogactwa były przede wszystkim dochody płynące z handlu. Nowogród przejął bowiem rolę pośrednika w wymianie towarów pomiędzy Rusią, a Bizancjum i Europą Zachodnią³. Ta specyfika rozwoju gospodarczego Nowogrodu stała się jedną z przyczyn wykształcenia się szczególnych form ustroju politycznego miasta. W wieku XIV i XV było ono republiką feudalną z wiecem jako najwyższym organem władzy, Radą Panów⁴, wybieralnymi urzędnikami, z których najistotniejszą rolę w państwie odgrywali posadnicy i tysiącnicy⁵. Ogromne wpływy na politykę wewnętrzną i zagraniczną Nowogrodu miał również zwierzchnik Cerkwi — władyka⁶. Mimo takiej organizacji Republiki Nowogrodzkiej zachowany w niej został urząd księcia. Jednakże książę nowogrodzki zasadniczo różnił się od książąt sprawujących rządy w innych państwach ruskich. Bowiem w rozpoczętym już w XI-XII wieku procesie uzyskiwania przez Nowogród pełnej niezależności i wykształcenia się w tym mieście ustroju republikańskiego, zmianie uległa przede wszystkim pozycja księcia, który w XII w. z przedstawiciela interesów Kijowa stał się reprezentantem władz miejscowych⁷. Jednocześnie ograniczeniu uległ zakres jego uprawnień, tzn. zachował on kompetencje w dziedzinie, którą dziś nazwalibyśmy wykonawczą. Książę nadal bowiem decydował o ostatecznym kształcie

¹ N.A. K o z a k o w a, *Wniesznaja politika Nowgoroda w russkoj i sowietskoj istoriografii*, [w:] „Nowgorodskij Istoriceskij Sbornik”, vyp. I (11), 1982, s. 146.

² Ziemia nowogrodzka sięgała na północy aż po Zatokę Fińską, na zachodzie zaś po Jezioro Czudzkie.

³ A.L. C h o r o s z k i e w i c z, *Torgowlia Wielikogo Nowgoroda s Pribaltikoj i Zapadnoj Jewropoj w XIV-XV ww.*, Moskwa 1963, s. 45-155; I.E. K l e j n e n b e r g, *Borba Nowgoroda Wielikogo za Narowu w XV w.*, [w:] *Naucznyje doklady Wysszej Szkoły. Istoriceskie Nauki*, 1960, nr 2.

⁴ W XV w. Rada przejęła w zasadzie wszystkie funkcje wiecu.

⁵ Od 1354 r. było sześciu posadników nowogrodzkich. Por. W.L. J a n i n, *Nowgorodska feodalnaja wotczina*, Moskwa 1981, s. 144-145.

⁶ A.S. C h o r o s z e w, *Cerkow w socjalno-politiceskoj sistemie nowgorodskoj feodalnoj respubliki*, Moskwa 1981, s. 22 nn.

⁷ I.J. F r o i a n o w, *Stanowlenie nowgorodskoj respubliki i sobytia 1136-1137 gg.*, „Wiesticnik Leningradskogo Uniwersiteta”, 1987, ser. 2, wyp. 1 (nr 2).

oficjalnych dokumentów dotyczących obrotu prywatną własnością chociaż swoboda jego decyzji ograniczona była przez posadnika. Jednocześnie książę zachował uprawnienia w zakresie władzy sądowniczej. Sady sprawował jednak wspólnie z posadnikiem⁸.

Proces ten rozpoczął się najpóźniej w 1117 roku. Przyjmuje się, że od tej pory miała miejsce „aktywna dwuwładza księcia i posadnika”⁹. Zmiana nastąpiła po rewolucji 1136 r. Wówczas to posadnik zaczął w rzeczywisty sposób kontrolować księcia właśnie poprzez wspólne sprawowanie sądów. W miarę rozwoju organów republikańskich zakres uprawnień sądowniczych księcia ulegał ograniczaniu. W XIII w. tysiącznik przejął sądownictwo dotyczące spraw targowych — bezpośrednim tego następstwem było pojawienie się starostów targowych. Następnie rozszerzyły się kompetencje sądownicze władcy; w gestii sądów książęcych pozostały jedynie sprawy kryminalne. Jednocześnie we wspólnym sądzie księcia i posadnika pozycja księcia została osłabiona na rzecz posadnika¹⁰. Zmiany te szły w parze ze zmniejszaniem się liczby ludzi poddanych bezpośrednio władzy księcia a zamieszkujących Nowogród. Teren podlegający księciu nie stanowił zwartego obszaru. W jego skład wchodziły rejon miasta zamieszkałe przez gości — ludzi obcego pochodzenia, dla których jedyną możliwością osiedlenia się w Nowogrodzie było zadomowienie się na terenie książęcej sotni¹¹. Siedziba księcia — książęcy dwór — stanowiła centrum życia politycznego niezależnego Nowogrodu¹².

Ograniczywszy więc do minimum władzę jaka przypadała w udziale księciu na terenie Republiki, Nowogrodzianie zaczęli wykorzystywać istnienie tego urzędu w swej polityce poprzez osadzenie na stolcu książęcym młodszych przedstawicieli dynastii Rurykowiczów, a od XIV w. — także Giedyminowiczów¹³. Książęta zapraszani przez Nowogrodzian podpisawali z Republiką umowę, w której zobowiązywali się do

⁸ Konsekwencją powstania 1136 r. były zmiany do jakich doszło w kwestii prawa do zarządzania ziemią. Wcześniejsi badacze sądzili, że w 1136 r. książę utracił możliwość posiadania i zarządzania ziemiami na terenach należących do Nowogrodu. Obecnie zwraca się uwagę (jako jeden z pierwszych zrobił to J a n i n), iż jeszcze przed 1136 r. udział wiecu i władcy w zarządzaniu ziemią był aktywny. Znaczy to, że już w czasach Wsiewołoda Mściśławowicza (1117-1136), oprócz ziem podlegających bezpośrednio księciu istniała część ziem zupełnie od niego niezależnych. Jurysdykcja nad nimi należała do Nowogrodu, tj. wiecu. Widać tu wyraźnie, że w Nowogrodzie początków XI w. istniała faktyczna dwuwładza księcia i wiecu. Natomiast wydarzenia roku 1136 nie doprowadziły do kompletnego pozbawienia księcia praw do ziemi. Do dnia dzisiejszego zachowały się bowiem umowy książąt z Nowogrodem, w których gwarantowano księciu prawo do posiadania pewnych ziem leżących na terytorium Republiki. W wielu umowach pojawia się standardowa formuła *Włosti — nowogrodskie, ino tebie ne dierzat swoimi mużi, a dierzati mużmi nowogrodskimi. — — tiwan' swoi dierzati na swoiei czasti, a Nowogrodu na swoiei czasti posadnika dierzati*, sugeruje istnienie innej możliwości posiadania przez kniaziów ziemi na terenie Republiki. Dalej następujące zdanie: *A poz' ni, cziestny korol', twoi i twoich' muż', a to twoi; a czto poźni nowogrodskije, a to k Nowogrodu, kak' poszto* — zdaje się potwierdzać ten domysł. Można więc powiedzieć, iż książęca własność ziemi istniała w Nowogrodzie aż do końca jego niezależnego bytu. Por. W.L. J a n i n, *Oczerki kompleksnogo istočnikowiedienija*, Moskwa 1977, s. 60, 61; tenże, *Nowogrodskaja feodalnaja wotczina*, Moskwa 1981, s. 220; tenże, *Posadniki*, s. 112, 220, 224; *Gramoty Wielikogo Nowogroda i Pskowa*, Moskwa 1949, nr 77, s. 132.

⁹ W.L. J a n i n, *Oczerki*, s. 39.

¹⁰ W.L. J a n i n, *Aktowije pieczati DREWNEJ Rusi X-XV ww.*, t. I, Moskwa 1970.

¹¹ Obecnie przyjmuje się istnienie w XIII w. trzech rejonów podległych władzy książęcej. Były to ulice Jlina, Witkowa i Michajłowa, Zagorodie i Pruska. Nie stanowiły one jednostki terytorialnej, znajdowały się przy końcach: Słoweńskim, Narewskim i Ludinowym. Położone były w dość niedogodnych warunkach tzn. w miejscach podmokłych i błotnistych, podczas gdy bojarskie końce rozciągały się na terenach suchych i zdrowych. Zob. W.A. B u r o w, *O mestopokożenii kniażej sotni w drevnem Nowogrodie*, „Sovietijskaja Archeologia”, 1987, z. 1, s. 100, 101.

¹² W.F. A n d r e j e w, *Knjażeskiy dwor w drevniem Nowogrodie*, [w:] *Nowogrodskij Istoriceskij Sbornik*, 1984, s. 114-126.

¹³ W.N. B e r n a d s k i j, *Nowgorod i nowogrodskaja ziemia w XV w.*, Moskwa-Leningrad 1961, s. 211-214.

przestrzegania jej praw¹⁴. Po przybyciu nad Ilmeń zaproszony książę otrzymywał kilka *prigorodów*, czyli miast leżących na terenie ziemi nowogrodzkiej. Ustrój wewnętrzny *prigorodów* był analogiczny do tego jaki miał sam Nowogród, dzięki czemu miały one zapewnioną autonomię¹⁵.

Zapraszanie książąt *na kormlenie* stało się od XIV w. stałym elementem polityki Nowogrodu Wielkiego wobec Moskwy i Litwy. Oba te księstwa usiłowały włączyć bogatą Republikę do strefy swych wpływów. Wykorzystując tę rywalizację Nowogród starał się zachować niezależność polityczną zbliżając się to do Moskwy, to znów do Litwy. W trakcie tych rozgrywek politycznych w XIV w. wielokrotnie nad Ilmeniem gościli książęta pochodzący z Litwy. Zasadniczo otrzymywali oni określoną grupę *prigorodów*. Ich pojawianie się w Nowogrodzie zwykle szło w parze z zaostreniem stosunków nowogrodzko-moskiewskich. Jednocześnie przysyłając nad Ilmeń swych dynastów Litwa starała się wzmacniać tam swoje wpływy. Nasilenie ekspansywnej polityki Wielkiego Księstwa Litewskiego przypadło na czas rządów księcia Witolda Kiejstutowicza. Mimo wieloletniej obecności na terenie Republiki posłusznego reprezentanta interesów litewskich, księcia Semena-Lingwena Olgierdowicza, nie udało się Witoldowi wcielić Nowogrodu do swej domeny. Po śmierci wielkiego Kiejstutowicza w 1430 r. Litwa na skutek niestabilnej sytuacji wewnętrznej zmuszona była osłabić swój nacisk na Nowogród. Oczywiście zejście Witolda z areny politycznej nie spowodowało kompletnych zmian w stosunkach Litwy z jej północno-wschodnim sąsiadem. Nadal też książęta litewscy przyjmowali *kormlenie* od Nowogrodu.

Księciem litewskim, którego losy silnie związane były z Nowogrodem Wielkim, był syn — odgrywający tak znaczną rolę w polityce wschodniej Witolda i Jagiełły — Lingwena Olgierdowicza — Jerzy. Matką tego księcia była córka Dymitra Dońskiego — Maria, pierwsza żona Lingwena¹⁶. U boku ojca brał on udział w bitwie pod Grunwaldem¹⁷. W kilka lat później obok innych świadków również Jerzy Lingwenowicz złożył swój podpis pod aktem pokoju zawartego w 1422 roku nad jeziorem Melno¹⁸. W sześć lat później wziął udział w wyprawie zorganizowanej przeciwko Nowogrodowi przez Witolda¹⁹. Wyprawa zakończyła się ugodą.

Po śmierci Witolda Kiejstutowicza król Jagiełło mianował wielkim księciem swego brata Świdrygiełłę. Wywołało to wojnę domową na Litwie. Jerzy Lingwenowicz podczas toczących się walk był stronnikiem wielkiego księcia. Jego podpis (*Georgi Lengwinowicz*) widnieje pod rozejmem Jagiełły i Świdrygiełły z 1 września 1431 r. Jerzy brał również udział u boku Świdrygiełły w bitwie stoczonej z Zygmuntem Kiejstutowiczem w Oszmianie (8 grudnia 1432). Po tym wydarzeniu Świdrygiełło uciekł do Połocka, zaś Jerzy stracił swą ojcowiznę — Mścisław²⁰. Wiadomo, iż w tym samym 1432 roku

¹⁴ K. K o r a n y i, *Powszechna historia państwa i prawa t. II, cz. 1*, Warszawa 1963, s. 291-292; W. L. J a n i n, *Nowgorodskaja feodalnaja wotczina*, Moskwa 1981, s. 213-229.

¹⁵ Oczywiście w kwestiach związanych z polityką ogólnopaństwową *prigorody* winne były uznawać postanowienia wiecu nowogrodzkiego, miały też pewne zobowiązania wobec stolicy związane z coroczną daniną, a także z obowiązkiem udzielenia pomocy zbrojnej na wypadek wojny. Ze swej strony metropolia winna była bronić swych *prigorodów*, jak również udzielać im pomocy w przypadku klęsk żywiołowych. *Prigorody* nie mogły samowolnie przechodzić pod władzę obcego księcia, ich obowiązkiem było przyjęcie kniazioń wyznaczonych im przez wiec stolicy; jednak istniała możliwość odesłania nielubianej osobistości. W. L. J a n i n, *Nowgorodskije posadniki*, Moskwa 1962, s. 221-223.

¹⁶ Z. W d o w i s z e w s k i, *Genealogia Jagiellonów*, Warszawa 1968, s. 17.

¹⁷ Z. I v i n s k i s, *Litwa w dobie chrztu i unii z Polską*, [w:] *Chryścianizacja Litwy*, Kraków 1987, s. 114.

¹⁸ K. S t a d n i c k i, *Bracia Jagiełły*, Lwów 1867, s. 293-301.

¹⁹ Tamże, s. 293-301.

²⁰ Lingwenowicz, według przekazu Strykowskiego, dostał się pod Oszmianą do niewoli. M. S t r y j k o w s k i, *Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi t. II*, Warszawa 1846, s. 188. Stanowisko takie przyjmuje K o l a n k o w s k i.

Lingwenowicz przybył ze swą żoną do Nowogrodu²¹. Latopis nie wymienia *prigorodów*, które otrzymał. Po 1432 r. o Jerzym w Nowogrodzie nic nie słyhać. Prawdopodobnie po krótkim pobycie w mieście wyjechał by nadal walczyć u boku Świdrygiełły, który utrzymał się na litewskiej Rusi²². Uczestniczył więc zapewne Jerzy w rozegranej 1 stycznia 1435 r. bitwie pod Wilkomierzem, w pobliżu rzeki Świętej, która zakończyła się pogromem wojsk Świdrygiełły. Olgierdowiczowi udało się zbiec z pola walki i ukryć za murami Połocka. W ucieczce tej towarzyszył stryjowi Jerzy Lingwenowicz²³, który prawdopodobnie również w późniejszych walkach znajdował się u jego boku. Gdy w sierpniu 1437 r. Świdrygiełło w otoczeniu swych najbliższych stronników przybył do Krakowa, by uzgodnić warunki ugody z Polską, Jerzy znalazł się w jego orszaku²⁴. Na skutek dalszego rozwoju wypadków już w roku następnym Świdrygiełło ostatecznie wycofał się z walki o Wielkie Księstwo Litewskie. Udał się na Wołoszczyznę „by tam paść barany”²⁵. W 1439 r. całe Księstwo Litewskie uznawało już zwierzchnictwo Zygmunta Kiejstutowicza. Zaś wierny stronnik Świdrygiełły, książę Jerzy Lingwenowicz ponownie w 1438 r. przyjechał do Nowogrodu²⁶, który na rok przed jego przybyciem gościł u siebie innego Giedyminowicza. Był nim książę Jerzy Patrykiewicz pozostający, podobnie jak jego brat Teodor, w służbie wielkiego księcia moskiewskiego. Przyjechał on na krótko by odebrać od Nowogrodzian w imieniu Wasyla II zwyczajową daninę „czarny bór”, wypłaconą mu bez protestów²⁷. Kuzyni nie spotkali się więc, a i pobyt Jerzego Lingwenowicza w Nowogrodzie znów nie trwał długo.

Powodem tego była kolejna zmiana sytuacji na Litwie, gdzie w 1440 r. miał miejsce spisek książąt przeciwko Zygmunтови Kiejstutowiczowi. W spisku wzięli udział Jan Dowgird, Piotr Lelusz i dwaj prawnukowie Olgierda, książęta Iwan i Aleksander Wasylewicz Czaratoryscy²⁸. Spiskowcy zamordowali Zygmunta w Palmową Niedzielę, 20 marca. Po tym zabójstwie Jerzy Lingwenowicz powrócił na Litwę w związku z tym, iż Kazimierz Jagiellończyk oddał mu jego ojcowiznę — Mścisław i Kryczew²⁹. Mimo zwrotu rodzinnych włości i przychylności wielkiego księcia, Jerzy Lingwenowicz nie osiadł w nich spokojnie. W niedługim czasie pojawił się w zbuntowanym Smoleńsku, gdzie na wieść o zabójstwie Zygmunta Kiejstutowicza doszło do buntu smoleńszczan przeciwko Kazimierzowi. Oblęgli oni swego namiestnika Andrzeja Sakowicza, utopili

²¹ Now. I Liet., s. 416. Nie jest jednak wykluczone, że Jerzy przybył tam na krótko jesienią 1432 r., jeszcze przed bitwą pod Oszmianą. Warto również odnotować, że niektóre latopisy przesuwają datę pobytu Lingwenowicza w Nowogrodzie na 1433 r. A. W. E k z e m p l a r s k i j, *Wielkie i udielnyje kniazia siewiernoj Rusi w tatarskij period s 1238 po 1505 g. t. II*, Sankt Peterburg, 1889, s. 378.

²² L. K o l a n k o w s k i, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów t. I*, Warszawa 1930, s. 192.

²³ J. D ł u g o s z, *Senioris Canonici Cracoviensis Opera Omnia*, cura A. P r z e z d z i e c k i t. IV, Kraków 1873, s. 565.

²⁴ Pod aktem ugody z Polską wystawionym 4 września 1437 r. we Lwowie widnieje również podpis Lingwenowicza. (F. G. B u n g e, *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten t. IX*, Rewel 1852, nr 227). Powyższe wypadki są dowodem na to, iż opisywane przez Strykowskiego pojednanie Kazimierza Jagiellończyka z Jerzym Lingwenowiczem nie było tak pełne jak życzył sobie tego kronikarz.

²⁵ M. S t r y j k o w s k i, *O początkach*, s. 414, 415. Świdrygiełło w 1442 r. otrzymał od Kazimierza Jagiellończyka Łuck, tam też w 1452 r. zmarł. Z. W d o w i s z e w s k i, op. cit., s. 20.

²⁶ Now. I Liet., *Počnoje sobranije russkich letopisej* [dalej cyt.: PSRL], t. III, s. 112. Źródła znów nie precyzują uposażeń Jerzego, co pozwala sądzić, iż miał on w Republice stałe *prigorody*, na których zostawiał swych namiestników, gdy wyjeżdżał.

²⁷ Tamże, s. 112.

²⁸ Tamże, s. 113: *Prodożenije letopisej po Wosskressenskomu spisku* PSRL, t. VIII, s. 107 podają, że zabójcą był Aleksander. Now. IV Liet., (*Pskowskaja I Lietopis*) PSRL, t. IV, s. 211 i t. V, s. 29, PSRL mówią o książkach Czarotoryskich. *Kronika Bychowca*, Moskwa 1966, s. 149 i M. S t r y j k o w s k i, *O początkach*, s. 420, 421, mówią o Iwanie Czarotoryskim.

²⁹ Now. I Liet., PSRL, t. III, s. 113.

marszałka Pietryka, a wojewodą smoleńskim ogłosili księcia Andrzeja Dymitrowicza Dorohubskiego. Bojarzy nie chcąc podporządkować się księciu pojechali prosić o pomoc Kazimierza Jagiellończyka. W odpowiedzi na akcję bojarów smoleńszczanie „obrali sobie na hospodara księcia Jurija Lingweniewicza Mścislawskiego”³⁰. Jerzy przybył do miasta i zaprowadził tam swoje porządki. Skonfiskował dobra bojarskie a wielu bojarów skazał na śmierć. Książę myślał też o zajęciu Witebska i Połocka³¹.

Zaniepokojony takim rozwojem wypadków wielki książę Kazimierz wysłał wojska pod Smoleńsk. Jerzemu udało się jednak obronić miasto i dopiero powtórna wyprawa już z udziałem samego Kazimierza została uwieńczona sukcesem. Wówczas Jerzy znów znalazł schronienie w Nowogrodzie Wielkim. Stąd wysłał posłów do Jana Gasztołda, by ten orędowną w jego sprawie u Kazimierza. Wielki książę miał przebaczyć Jerzemu i przywrócić mu Mścislaw³². Jerzy jednak w tym czasie z Nowogrodu nie wyjechał.

Republika od początku panowania Kazimierza Jagiellończyka pozostawała z nim w dobrych stosunkach. Zacieśniły się one w roku 1441, kiedy to zagrożony przez Moskwę i Zakon Nowogród szukał oparcia u wielkiego księcia litewskiego³³. Litwa wspomagała nawet Republikę w jej uderzeniu na Narwę³⁴. W efekcie akcji dyplomatycznej Litwy, walki Zakonu z Nowogrodzianami zostały przerwane, a w roku następnym doszło do układów, przy czym Nowogrodzianie pozostali pod opieką Litwy. Rokowania nie przyniosły ostatecznej regulacji granic i Nowogród często później odwoływał się w sprawach spornych do litewskiego poparcia. Zewnętrzną manifestacją zacieśnienia kontaktów litewsko-nowogrodzkich stało się przybycie do miasta przedstawiciela Kazimierza Jagiellończyka — księcia Iwana Włodzimierzowicza. Iwan był synem Włodzimierza Olgierdowicza, księcia kijowskiego. Został on osadzony na *prigorodach*, które wcześniej dzierżył Lingwen, a później być może jego syn Jerzy.

W związku z przyjazdem Iwana książę Jerzy Semenowicz, który teraz nagle ogłosił się stronnikiem, walczącego o spadek po ojcu, Michała Zygmuntowicza opuścił Republikę, by szukać schronienia u wielkiego mistrza, a następnie w Moskwie³⁵. W tym czasie Nowogród Wielki był w stanie wojny z Zakonem. Podczas toczonych walk Iwan Włodzimierzowicz stanął na czele wyprawy Nowogrodzian na Narwę³⁶. Notatka o działalności Iwana w Nowogrodzie jest ostatnią relacją źródeł na temat tego księcia. Natomiast wiadomo, iż przed przybyciem na *kniażenie* Iwan był blisko związany z dworem królewskim swego stryja. W 1421 r. Jagiełło, nosząc się z zamiarem poślubienia Sonki Holszańskiej, ożenił Iwana z jej starszą siostrą Wasylią³⁷. Ponadto podpis tego Włodzimierzowicza kilkakrotnie pojawił się na dokumentach wystawianych przez Jagiełłę³⁸.

W trakcie walk między Świdrygiełłą a Zygmuntem Iwan początkowo stał po stronie Kiejstutowicza, za co Świdrygiełło uwięził mu żonę. Później zmienił orientację i przystąpił do obozu Świdrygiełły, a w bitwie pod Wiłkomierzem dostał się do niewoli

³⁰ M. S t r y j k o w s k i, *O początkach*, s. 427.

³¹ Now. I Liet. PSRL, t. III, s. 113.

³² M. S t r y j k o w s k i, *O początkach*, s. 427. Informacja ta w świetle późniejszych wypadków nasuwa duże wątpliwości.

³³ W latach 1440-1441 między Nowogrodem i Moskwą doszło nawet do wojny.

³⁴ L. K o l a n k o w s k i, op. cit., s. 246.

³⁵ Zaskakująca zmiana orientacji dokonana przez Jerzego spowodowała, że Kazimierz ponownie odebrał mu Mścislaw.

³⁶ Now. IV Liet., PSRL, t. IV, s. 123.

³⁷ J. W o l f f, *Kniaźowie litewsko-ruscy do końca XIV w.*, Warszawa 1895, s. 3.

³⁸ Podpis Iwana Włodzimierzowicza podobnie jak innych Giedyminowiczów, widnieje pod traktatem melneńskim, a następnie na kilku aktach wystawionych w latach 1431-1432. *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376-1430*, wyd. A. P r o c h a s k a, Kraków 1882, nr 1043.

Zygmunta³⁹. Spotykamy go później już w Nowogrodzie, z którego wyjechał w roku 1445. Wówczas, po rocznej tułaczce, powrócił do Republiki Jerzy Lingwenowicz. Nowogrodzianie przyjęli go, z tym że tym razem nie otrzymał już od nich żadnych *prigorodów*, a jedynie rezydencję i utrzymanie⁴⁰. W roku 1446 wielki mistrz wstawił się u Kazimierza Jagiellończyka za niesfornym księciem prosząc o przywrócenie mu Mścislawia. Ręczył jednocześnie za lojalność swego protegowanego⁴¹. Najprawdopodobniej, gdy wielki mistrz słał swe poselstwo do Kazimierza, Jerzy Lingwenowicz przebywał w Malborku⁴². Latopis podaje, że właśnie w omawianym 1446 roku Jerzy udał się wraz z delegacją nowogrodzką na pertraktacje pokojowe z wielkim mistrzem. Do podpisania pokoju nie doszło, ale Jerzy znalazł okazję do osobistego spotkania z głową Zakonu⁴³. Protekcja wielkiego mistrza okazała się skuteczna i Kazimierz przywrócił Jerzemu Mścislaw, gdzie ten spokojnie osiadł⁴⁴.

Nowogród po wyjeździe Iwana Włodzimierzowicza i Jerzego Lingwenowicza przyjął w r. 1447 Aleksandra Wasylewicza Czartoryskiego, który przybył tu jako namiestnik z ramienia wielkiego księcia moskiewskiego Wasyla II⁴⁵. Aleksander Wasylewicz Czartoryski był wnukiem Konstantego Olgierdowicza⁴⁶. Był on jednym z głównych uczestników tragicznych wydarzeń Palmowej Niedzieli roku 1440. Wraz ze swym bratem Iwanem okazał się wówczas jawnym stronnikiem księcia Świdrygiełły, u boku którego pojawił się wraz ze swymi braćmi już wcześniej⁴⁷.

Po zabójstwie Zygmunta Kiejstutowicza, Aleksander uciekł do Moskwy⁴⁸, gdzie o władzę walczyli Wasyl II i Dymitr Szemiaka. Mając za żonę córkę Szemiaki Aleksander Czartoryski został stronnikiem swego teścia. W r. 1442, gdy Dymitr poszedł pod Moskwę u jego boku znalazł się również Aleksander Czartoryski. Tym razem jednak Szemiaka stolicy nie zdobył⁴⁹.

W rok po tych wydarzeniach Aleksander przybył do Pskowa; za nim przyjechał poseł Wasyla II z poleceniem dla Czartoryskiego, by ten przyjął namiestnictwo w mieście⁵⁰. Książ Aleksander został więc księciem w Pskowie. Jednakże już w 1447 r., jak wspomniałam, pojawił się w Nowogrodzie w odpowiedzi na zaproszenie mieszkańców miasta. Nowogrodzianie zdecydowali się powołać do siebie Aleksandra, gdyż ten cieszył się opinią dobrego wojownika, a przecież Republika od kilku lat toczyła boje z Zakonem. Zgodnie też z oczekiwaniem Czartoryski wraz ze swoją drużyną wziął udział w walkach i już w 1448 r. doszło do podpisania pokoju. Ze strony Nowogrodu i Pskowa pokój

³⁹ J. Wolff, op. cit., s. 3.

⁴⁰ Now. I Liet., s. 424; Now. IV Liet., PSRL, t. IV, s. 123.

⁴¹ L. Kolanowski, op. cit., s. 247.

⁴² W Malborku u boku Świdrygiełły w końcu 1446 r. występuje książ Jerzy Halecki sądzi, że nie jest pewne, czy ów Jerzy był synem Lingwena, czy też księciem Holszańskim. Zob. O. Halecki, *Ostatnie lata Świdrygiełły*, Kraków 1915, s. 179.

⁴³ W.N. Bernadskij, op. cit., s. 249.

⁴⁴ Jerzy w 1448 r. był jednym z reprezentantów Litwy na sejmie w Lublinie. Wiemy też, że żył jeszcze ok. 1450 r., tak bowiem datuje się list metropolity Jony, w którym duchowny pocieszał księcia po stracie małżonki. W 1456 r. książ Jerzy dokonywał jeszcze nadań. Późniejszych wzmianek o tym księciu już nie znajdujemy. J. Wolff, *Ród Gedymina*, Kraków 1886, s. 160.

⁴⁵ Now. IV Liet., PSRL, t. IV, s. 213, 214; *Pskowska II Lietopis*, PSRL, t. V, s. 31.

⁴⁶ O. Halecki, *Koriatowicze a przodkowie Holszańskich i Czartoryskich*, „Miesięcznik Heraldyczny”, 1939, nr 6.

⁴⁷ O. Halecki, *Ostatnie lata*, dod. II, s. 298. Aleksander Wasylewicz występuje obok Iwana i Michała Czartoryskich w radzie Świdrygiełły 27 marca i prawdopodobnie 23 kwietnia 1438 r.

⁴⁸ J. Wolff, op. cit., s. 20.

⁴⁹ Do natarcia nie doszło, gdyż ihumen twerski doprowadził do chwilowego pogodzenia zwaśnionych książąt. Sof. Liet., PSRL, t. VI, s. 170; Wos. Liet., PSRL, t. VIII, s. 108; Now. I Liet., PSRL, t. III, s. 115.

⁵⁰ Now. IV Liet., PSRL, t. IV, s. 212; Pskow. II Liet., PSRL, t. V, s. 30.

podpisywał obok posadników również książę Aleksander Czartoryski⁵¹. Widzimy więc, iż podczas gdy szala zwycięstwa w walce o tron moskiewski przechyliła się, wydawać by się mogło, że ostatecznie na stronę Dymitra Szemiaki jego zięć, książę Aleksander, ograniczył swą działalność do północnych terenów Rusi.

W r. 1455 poselstwo Pskowian ponownie zaprosiło Aleksandra do tego miasta *na kniażenie*⁵². W następstwie tego w 1456 r. Aleksander był znów w Pskowie, by pozostać tam przez cztery lata⁵³. Opuścił miasto w lutym 1460 r. Jego wyjazd był skutkiem odmowy złożenia przysięgi Wasylowi II. Data ta kończy jego wieloletnią tułaczkę, teraz bowiem Aleksander powrócił na Litwę⁵⁴, gdzie król Kazimierz wydał mu przywilej na Lohojsk, Ostaszyn, Sporów i Kamieniec⁵⁵.

Gdy Aleksander Czartoryski przebywał w Pskowie, a później Nowogrodzie, zwycięstwo w toczącej się od kilkunastu lat walce o tron moskiewski stało się udziałem Dymitra Szemiaki. Jego prawa uznał też Nowogród Wielki⁵⁶. Triumf Szemiaki nie był jednak trwały. Postawiło to nadilmeńską Republikę w dość trudnej sytuacji.

Niepokojącym dla Nowogrodu był już traktat zawarty 31 sierpnia 1448 r. pomiędzy Kazimierzem Jagiellończykiem i Wasylem II. Zgodnie z literą tego porozumienia Nowogrodzianie i Pskowianie w zatargach z Moskwą nie mogli odwoływać się do pomocy Litwy⁵⁷.

Mimo rosnącego znaczenia Wasyl II jeszcze przez kilka lat zmuszony był do walki z Dymitrem. Dopiero w 1450 r. w bitwie pod Galiczem Szemiaka został ostatecznie pokonany i musiał uciekać do Nowogrodu Wielkiego⁵⁸. Po klęsce Dymitra Szemiaki państwo nowogrodzkie stanęło w obliczu konfliktu z samym Wasylem, który w r. 1456 zorganizował wyprawę na północ. Po zwycięstwach walkach Nowogrodzianie utracili Russe i zmuszeni zostali do zapłacenia 10 000 rubli okupu, złożenia hołdu Wasylowi i uznania jego arbitrażu zobowiązując się do nieprzyjmowania u siebie wrogów księcia, przyjęli też jego pieczęć⁵⁹.

Warunki pokoju jarzełbickiego ograniczały już suwerenność Republiki. Jednakże mimo tej poważnej porażki Nowogród jeszcze przez kilkadziesiąt lat dość skutecznie bronił swojej niezależności przed zakusami Wielkiego Księstwa Moskiewskiego. Oparcia dla swej polityki szukał na Litwie. W efekcie owej próby zbliżenia z południowo-zachodnim sąsiadem do miasta, z polecenia Kazimierza Jagiellończyka, przybył 1 listopada 1458 r. książę Jerzy Semenowicz⁶⁰. Tożsamość tego księcia nasuwa pewne wątpliwości. Badacze nie są bowiem zgodni co do tego, czy wspomnianego księcia uznawać za Holszańskiego, czy też nieznanego Ostrogskiego⁶¹. Wydaje się jednak, że

⁵¹ *Gramoty Wielkiego Nowgoroda i Pskowa*, Moskwa 1949, gramota nr 73.

⁵² *Now. IV Liet.*, PSRL, t. IV, s. 216.

⁵³ Tamże, s. 217; *Pskow. II Liet.*, PSRL, t. V, s. 32.

⁵⁴ *Now. IV Liet.*, PSRL, t. IV, s. 219; *Pskow. II Liet.*, PSRL, t. V, s. 33.

⁵⁵ Aleksander żył jeszcze w 1477 r. pozostając już cały czas na Litwie.

⁵⁶ W. N. B e r n a d s k i j, op. cit., s. 252.

⁵⁷ P. A. M u c h a n o w, *Sbornik Muchanowa*, Moskwa, 1836, s. 8; *Akty Zapadnoj Rossii*, Sanktpeterburg, 1882, I, nr 50, s. 65.

⁵⁸ W kilka lat później Szemiaka został w Nowogrodzie otruty. Zob. A. S. C h o r o s z e w, op. cit., s. 108-109.

⁵⁹ Mosk. liet., PSRL, t. XXV, s. 274, 275; A. W. E k z e m p l a r s k i j, *Wielkie i udielnyje kniazja Siewiernoj Rusi*, Sankt-Peterburg, 1889, t. II, s. 384.

⁶⁰ *Liet. Awr.*, PSRL, t. XVI, s. 198.

⁶¹ Feliks Koneczny uważa, że przybyły do Nowogrodu w 1458 Jerzy Semenowicz jest księciem Ostrogskim, nie uwzględnionym w genealogii tego rodu. (F. K o n e c z n y, *Jerzy Semenowicz Ostrogski w Nowogrodzie Wielkim 1458-9*, „Aeneum Wileńskie” t. III, z. 10-11, Wilno 1926). Natomiast L. Kolankowski twierdzi, iż do Nowogrodu przybył książę Jerzy Semenowicz Holszański (L. K o l a n k o w s k i, op. cit., s. 309), również O. Halecki owego księcia uważa za Holszańskiego, a nie nieznanego Ostrogskiego (O. H a l e c k i, op. cit.,

tego namiestnika litewskiego nad Ilmeniem faktycznie można łączyć z postacią księcia Holszańskiego. Wysłanie go do północnej Republiki byłoby naturalną kontynuacją jego wcześniejszego, czynnego uczestnictwa w wydarzeniach litewskiej areny politycznej. Odgrywał on w nich znaczącą rolę, będąc zwykle popiecznikiem Kazimierza Jagiellończyka⁶². Decyzja o powołaniu Kazimierza Jagiellończyka na tron wielkoksiążęcy w roku 1440 zapadła zapewne na radzie panów litewskich w Holszanach u Jerzego Semenowicza⁶³. Gdy Kazimierz został wyniesiony na tron wielkoksiążęcy, rządili za niego panowie, którzy walnie się do tegoż wyniesienia przyczynili. Oprócz Macieja, biskupa wileńskiego, Krystyna-Ościka, Moniwida, Jana Gasztołda, marszałka ziemskiego Radziwiłła (Ościkowicza) i innych był w tej grupie także książę Jerzy Holszański⁶⁴. Książę występował w 1443 r. jako świadek na dokumentach donacyjnych Świdrygiełły⁶⁵. W maju 1444 r. podczas układów Kazimierza Jagiellończyka z wielkim mistrzem Erlichshausenem u boku wielkiego księcia znajdował się jego wuj Jerzy Semenowicz⁶⁶. W 1446 r. Kazimierz Jagiellończyk w odpowiedzi na wezwanie panów koronnych na sejm do Piotrkowa „posty koronne bez pewnej odpowiedzi odprawił, a swoich do Piotrkowa jako Radziwiłła, Kieżgala i Paca miesiąca *septembra* z tym rozkazaniem przysłał, powiadając się być zemdlonego żalnością i smętkiem z przerzeczzonej przygody braterskiej, dlatego na on sejm sam przyjechać nie mógł”⁶⁷. Wśród jadących wówczas do Piotrkowa posłów wielkiego księcia Długosz wymienia też księcia Jerzego Semenowicza Ostrońskiego⁶⁸.

W 1447 r. podczas koronacji Kazimierza Jagiellończyka na króla Polski Jerzy Semenowicz Holszański znajdował się w orszaku starego Świdrygiełły⁶⁹. Rok następny przyniósł uczestnictwo Jerzego w delegacji litewskiej na zjazd lubelski⁷⁰.

Później Jerzy Holszański często pojawia się jako przedstawiciel panów litewskich, biorących udział w kolejnych próbach rozwiązania sprawy Wołynia.

Będąc wyrazicielem woli części magnatów litewskich Jan Gasztołd w 1456 r. wysunął kandydaturę Semena Olelkowicza — księcia kijowskiego, na stolec wielkoksiążęcy. Wśród możliwych popierających tę kandydaturę znalazł się również książę Jerzy Semenowicz, nazwany ponownie przez Długosza Ostrońskim⁷¹. Sprawa osadzenia Olelkowicza w Wilnie stała się przyczyną rozłamu wśród panów litewskich. Już wcześniej książę Jerzy Semenowicz wraz z innymi oddanymi królowi panami popierał kroki wojewody wileńskiego Jana Gasztołda mające na celu skłonienie Kazimierza do stałej rezydencji na Litwie, bądź też przekazania zarządu nią jakiemuś innemu księciu⁷². Ów

s. 179, 212). Jeszcze inaczej identyfikuje tego księcia Bernadski, który sądzi, iż jest to Jerzy Semenowicz-Lingwenowicz. Uczony uważa, że jest to ostatnia wzmianka źródłowa o tym księciu (W.N. B e r n a d s k i, op. cit., s. 214).

⁶² Jerzy Semenowicz Holszański należał do rodu matki Kazimierza Jagiellończyka — Sonki, był jej bratem, a więc wujem Kazimierza; przodkiem jego był dynasta litewski Olgimunt.

⁶³ T. N a r b u t t, *Pomniki do dziejów litewskich*, Wilno 1864, s. 50.

⁶⁴ M. B i s k u p, K. G ó r s k i, *Kazimierz Jagiellończyk*, Warszawa 1987, s. 11.

⁶⁵ O. H a l e c k i, op. cit., s. 72.

⁶⁶ F.G. B u n g e, op. cit., t. X, nr 45.

⁶⁷ M. S t r y j k o w s k i, *O początkach*, s. 445, 446.

⁶⁸ J. D ł u g o s z, *Opera omnia* t. V, s. 90, 91. Zdaniem H a l e c k i e g o, jak już wspominałam, jest to omyłkowa tytulatura księcia Semena Holszańskiego (op. cit., s. 178, 179).

⁶⁹ J. D ł u g o s z, *Opera omnia* t. V, s. 33.

⁷⁰ Tamże, s. 45.

⁷¹ J. D ł u g o s z, *Opera omnia* t. V, s. 228; O. H a l e c k i, op. cit., s. 212. Również Strykowski obdarza Jerzego tym nazwiskiem wymieniając go wśród stronników Olelkowicza. M. S t r y j k o w s k i, *O początkach*, s. 495.

⁷² L. K o l a n k o w s k i, op. cit., s. 301.

książ Jerzy Semenowicz w źródłach został nazwany księciem Ostrogskim⁷³. Zarówno H a l e c k i jak i K o l a n k o w s k i uznali, iż nazwisko to pojawia się jedynie na skutek pomyłki kronikarza. Rzecz jest jednak zastanawiająca ze względu na to, iż Długosz opisywał w tym wypadku współczesne sobie wydarzenia, a ponadto pozostawał przecież w bliskich związkach z dworem Kazimierza Jagiellończyka. Wątpić należy w pomyłkę, która ma dotyczyć księcia biorącego udział w ważnych wydarzeniach politycznych omawianego okresu, będącego bliskim krewnym królewskim. Nasuwa się tu sugestia, że obaj uczeni mogli nazbyt pochopnie działalność nieznanego Ostrogskiego przypisać wujowi Kazimierza. Wydaje się również, iż związany z Kazimierzem bliskim pokrewieństwem i dotychczas wobec niego lojalny książ Holszański był bardzo odpowiednim reprezentantem interesów Jagiellończyka nad Ilmeniem. Zaś wykluczenie udziału księcia Jerzego Semenowicza Holszańskiego w wystąpieniu panów litewskich może jedynie potwierdzić jego dotychczasową politykę poparcia dla królewskiego siostrzeńca. Sądzę więc, że to z nim można utożsamiać owego Jerzego Semenowicza, który zawitał w 1458 r. nad Ilmeń.

Przybyły w 1458 r. książę otrzymał te same *prigorody*, które zwykle otrzymywali Giedyminowicze przybywający tu oficjalnie: Rusę, Ładogę, Orieszek, Korelsk, Jam i Koporje⁷⁴. W Nowogrodzie na krótko przed przyjazdem Jerzego nastąpiła zmiana arcybiskupa⁷⁵. Nowy władca Jon po pewnym wahaniu udał się do Moskwy by stamtąd uzyskać sakrę⁷⁶. Goszcząc w Moskwie Jon prowadził rozmowy o charakterze politycznym. Nagły wyjazd Jerzego Semenowicza z Nowogrodu mógł być spowodowany ustaleniami do jakich doszli władcy i wielki książę w Moskwie⁷⁷. Wyjazd ten mógł być również wyrazem triumfu, na dworze Kazimierza Jagiellończyka, stronnictwa popierającego pokojową politykę Litwy wobec Moskwy⁷⁸.

W roku 1460 prawosławni kniaziowie litewscy Semen i Michał Olelkowicze oraz Jerzy Semenowicz Holszański wydali oświadczenie, w którym uznali prymat Wasyla moskiewskiego nad prawosławną, litewską Rusią⁷⁹. Akt ten, wyraźnie godzący w integralność terytorialną Litwy, był kolejnym objawem istnienia opozycji wobec proponowanej przez dynastię Jagiellonów linii politycznej. Było to o tyle niebezpieczne, że Moskwa, do której opozycyjnie nastawieni książęta się odwoływali, starała się wykorzystać każdą możliwość rozszerzenia swego terytorium. Interesując się terenami południowej Rusi Wielkie Księstwo Moskiewskie nie osłabiło bynajmniej swego nacisku na Nowogród Wielki. W 1459 roku, działający za zgodą Wasyla II książęta Iwan Jurjewicz, Iwan Iwanowicz i Dymitr Riapołowski, zorganizowali wyprawę na Wiatkę zdobywając przy okazji dwa *prigorodki* Orłow i Kotelin⁸⁰. W 1460 roku do Nowogrodu przybył sam Wasyl II Ślepy wraz z synami⁸¹. Po tej wizycie wielkiego księcia

⁷³ J. D ł u g o s z, *Opera omnia* t. V, s. 228; M. S t r y j k o w s k i, *O początkach*, s. 495. Wcześniej Długosz wspomina księcia Ostrogskiego pod rokiem 1446 (V, s. 91).

⁷⁴ *Liet. Awr.*, PSRL, t. XVI, s. 198.

⁷⁵ *Mosk. liet.*, PSRL, t. XXV, s. 275; A.W. E k z e m p l a r s k i j, op. cit., t. II, s. 384.

⁷⁶ *Liet. Awr.*, PSRL, t. XVI, s. 198.

⁷⁷ *Liet. Awr.*, PSRL, t. XVI, s. 200; A.S. C h o r o s z e w, op. cit., s. 178-179. Jerzy Semenowicz wyjechał z Nowogrodu w sierpniu 1459 roku.

⁷⁸ F. K o n e c z n y, op. cit.

⁷⁹ Simeonowski *Lietopis*, PSRL, t. XVIII, s. 206.

⁸⁰ *Mosk. Liet.*, PSRL, t. XXV, s. 276.

⁸¹ *Mosk. Liet.*, PSRL, t. XXV, s. 276. *Latopis moskiewski* podaje, iż Wasyl spotkał się w Nowogrodzie z przyjazną gością. Jednakże na podstawie zapisów *latopisów nowogrodzkich* (PSRL t. IV, cz I, s. 445, 455, 493) uczeni są skłonni sądzić, iż Wasyl spotkał się w Nowogrodzie z wrogiem przyjęciem, a zamachu na swoje życie uniknął jedynie dzięki interwencji władcy. A.S. C h o r o s z e w, op. cit., s. 179.

suwerenność Nowogrodu jeszcze bardziej niż dotychczas została ograniczona. Od tej pory reprezentant Moskwy posiadał decydujący wpływ na politykę zagraniczną miasta⁸².

Taką sytuację na północno-zachodnich rubieżach swego państwa odziedziczył Iwan III, który po śmierci Wasyla II Ślepego objął tron wielkoksiążęcy w Moskwie. Kontynuując linię polityczną swego ojca wobec Nowogrodu Wielkiego, Iwan zaproponował królowi polskiemu Kazimierzowi Jagiellończykowi potwierdzenie traktatu z 1448 r. Jednakże Kazimierz daleki był od rezygnacji z penetracji litewskiej w Nowogrodzie, dlatego też propozycja Iwana spotkała się z odmową⁸³. Chcąc utrzymać swą pozycję nad Ilmeniem Litwa nie potrafiła jednak skutecznie przeciwdziałać rosnącemu wpływowi Iwana III, któremu w roku 1464 udało się uzależnić od Moskwy sąsiadujący z Nowogrodem Psków. Następnym krokiem mogła być tylko próba podporządkowania Nowogrodu. W tej sytuacji nad Ilmeniem znów pojawiła się myśl o zbliżeniu z Wielkim Księstwem Litewskim zwłaszcza, że rok 1470 przyniósł poważne komplikacje w stosunkach nowogrodzko-moskiewskich.

Gdy 5 listopada 1470 roku w Nowogrodzie zmarł arcybiskup Jon wiec wybrał nowego władcykę Teofila. Następnie wysłano do Moskwy poselstwo, którego celem było zapewnienie Teofilowi konsekracji. Jednakże użycie przez Iwana III terminu *otc'ina moja* wobec Wielkiego Nowogrodu spowodowało zerwanie rozmów i zwrot mieszczan ku Kazimierzowi Jagiellończykowi⁸⁴. Grupie zwolenników zbliżenia z Litwą przewodziła wdowa po posadniku — Marta Borecka. Oprócz wzmocnienia związków z Litwą partia ta reprezentowała pogląd, iż Teofil powinien otrzymać sakrę nie z rąk metropolity moskiewskiego, lecz kijowskiego⁸⁵. Doszło nawet do walk ulicznych pomiędzy stronnictwami. W tym czasie Kazimierz dokonał lustracji grodów granicznych: Witebska, Połocka i Smoleńska⁸⁶, a Nowogrodzianie zaprosili do siebie kniazia Michała Olelkowicza, kuzyna królewskiego, który do miasta przybył w listopadzie 1470 r.⁸⁷

Książę Olelkowicz znany był przed swym przyjazdem do Nowogrodu. Wiadomo bowiem, iż gdy władzę na Litwie objął Zygmunt Kiejstutowicz, uwięziony został książę Olelko Włodzimierzowicz w Kiemowie, zaś jego żona i dwaj synowie Michał i Siemion — w Ucianie⁸⁸. Cała rodzina oswobodzona została dopiero po śmierci Zygmunta przez Świdrygiełłę⁸⁹. W 1443 r. Kazimierz Jagiellończyk zwrócił Olelkowi utracone księstwo kijowskie, o które ten upomniął się wraz z synami (Siemionem i Michałem)⁹⁰. Gdy w 1455 zmarł książę Olelko jego synowie chcieli podzielić między siebie księstwo kijowskie, jednak król zdecydował inaczej. Siemion otrzymał Kijów, lecz jako wielkoksiążęcy namiestnik, a nie dziedziczny książę, dziedzicznie zaś otrzymał Pińsk, a Michał — Kopyl i Słuck⁹¹.

⁸² W.N. B e r n a d s k i, op. cit., s. 265-266.

⁸³ L. K o l a n k o w s k i, op. cit., s. 309.

⁸⁴ A.S. C h o r o s z e w, op. cit., s. 188.

⁸⁵ Mosk. liet., PSRL, t. XXV, s. 284; Vos. Liet., PSRL, t. VIII, s. 160. Ostatecznie po dwóch latach Teofil przyjął sakrę arcybiskupią z Moskwy. A.W. E k z e m p l a r s k i j, op. cit., t. II, s. 385.

⁸⁶ J. D ł u g o s z, *Opera omnia* t. V, s. 537.

⁸⁷ Now. II Liet., PSRL, t. III, s. 141, pod 6979 r. Now. IV Liet., PSRL, IV, s. 235, pod 6978 r. Latopis pskowski 6979 r. Latopis sofijski II 1471 r. Kronika Bychowca, s. 61, 6979 r. Vos. Liet., PSRL, VIII, s. 160, 6979 r.

⁸⁸ M. S t r y k o w s k i, *O początkach*, s. 420. Autor ten piszący swe dzieło już w wieku XVI, pozostawał przez pewien czas pod opieką możnego rodu Olelkowiczów. J. R a d z i s z e w s k a, *Maciej Strykowski historyk — poeta z epoki Odrodzenia*, Katowice 1978, s. 32-35.

⁸⁹ M. S t r y k o w s k i, *O początkach*, s. 423.

⁹⁰ Tamże, s. 434.

⁹¹ Zap. Liet., PSRL, t. XVII, s. 549.

Przyjazd Michała Olelkowicza do Nowogrodu, jesienią 1470 roku, bardzo wzmocnił partię prolitewską⁹². Książę Michał został przyjęty z należnym szacunkiem i osadzony w Zawoloczcu, gródkiem obronnym nad Dźwiną Północną⁹³. Natomiast na Rurykowym Grodziszczu, nadal bez względu na przyjazd litewskiego księcia rezydował namiestnik wielkiego księcia moskiewskiego Wasyl Garbaty⁹⁴. Sam książę moskiewski wysłał do Nowogrodu poselstwo, by przypomnieć Republice o jej powinnościach względem suwerena⁹⁵. Tymczasem książę Olelkowicz, mający reprezentować interesy litewskie nad Wołchowem, już w marcu 1471 r. opuścił Nowogród⁹⁶. O jego zachowaniu zdecydowała wiadomość o śmierci brata Semena Olelkowicza. Michał liczył prawdopodobnie, że otrzyma po nim Kijów. Opuszczając Republikę książę dopuścił się też rozbojów⁹⁷. Jednakże, wbrew oczekiwaniom, Kijowa nie otrzymał. Kazimierz Jagiellończyk mimo oporu miasta osadził tam swego namiestnika Jana Gasztołda, Michałowi pozostał powrót do dziedzicznego Kopyła⁹⁸.

W trakcie krótkiego, bo czteromiesięcznego, *kniażenia* Michała Olelkowicza nad Imieniem, został podpisany układ pomiędzy Kazimierzem Jagiellończykiem i Nowogrodem. Porozumienie to przewidywało, iż na wypadek ataku moskiewskiego król polski udzieli Republice pomocy. W zamian za to w Nowogrodzie stale miał przebywać królewski namiestnik. Jego uprawnienia nie były szersze niż te, które książęta w Nowogrodzie Wielkim posiadali do tej pory⁹⁹. Na reakcję wielkiego księcia moskiewskiego Nowogrodzianie nie czekali długo. W czerwcu 1471 r. Iwan III wyprawił się na północ. Działanie wielkiego księcia zostało poprzedzone napomnieniem jakiegoś w marcu tego roku udzielił Nowogrodzianom metropolita moskiewski Filip¹⁰⁰. Dzięki temu Iwan mógł swej wyprawie nadać charakter wojny przeciwko odstępcom od wiary. W tej sytuacji Nowogrodzianie oczekiwali pomocy od Kazimierza Jagiellończyka¹⁰¹. Pomoc jednak nie nadeszła. Natomiast Iwan III zajął Torzeź, a następnie spalił Russe. Do walnej rozprawy doszło nad rzeką Szeloną 14 lipca 1471, gdzie Nowogrodzianie ponieśli klęskę. Do niewoli dostał się m.in. syn Marty Boreckiej — Dymitr¹⁰². Przed Iwanem skapitulował sam Nowogród. Poselstwu do wielkiego księcia przewodził władka Teofil. Iwan przyjął

⁹² Fryderyk Papée poddaje w wątpliwość, czy aby na pewno Michał przybył do Nowogrodu z polecenia królewskiego. Uczony sugeruje, iż miał tam się znaleźć z własnej chęci (F. P a p é e, *Polska i Litwa na przełomie wieków średnich* t. I, Kraków 1904, s. 38, 39). Wydaje się, że ta wątpliwość jest nieuzasadniona i książę Olelkowicz w Nowogrodzie przebywał z polecenia Kazimierza Jagiellończyka, gdyż jego przyjazd był ściśle związany z realizacją nowogrodzkiej polityki króla.

⁹³ Mosk. liet., PSRL, t. XXV, s. 285; Vos. Liet., PSRL, t. VIII, s. 160.

⁹⁴ Mosk. liet., PSRL, t. XXV, s. 285; Vos. Liet., PSRL, t. VIII, s. 160.

⁹⁵ Mosk. liet., PSRL, t. XXV, s. 285; Vos. Liet., PSRL, t. VIII, s. 160.

⁹⁶ Now. II Liet., PSRL, t. IV, s. 237; Sof. Liet., PSRL, t. VI, s. 191.

⁹⁷ Now. II Liet., PSRL, t. IV, s. 237; Sof. Liet., PSRL, t. VI, s. 191. Informację tę podają źródła ruskie, natomiast Długosz o tym nic nie pisze.

⁹⁸ M. S t r y j k o w s k i, *O początkach*, s. 517, 518.

⁹⁹ M. K a r a m z i n, *Historia Państwa Rosyjskiego*, Warszawa 1825, t. VI, nota 42 z datą 1471 (6979). Fryderyk Papée opierając swą argumentację m.in. na tym, iż z powyższego układu Litwa w zasadzie nie wyciągała większych korzyści sugeruje, że był to tylko projekt traktatu, którego finalizacja nigdy nie doszła do skutku (F. P a p é e, op. cit., s. 39), podobnego zdania jest też Henryk Łowmiański (H. Ł o w m i a ń s k i, *Słowianie nadilmeńscy i początki Nowogrodu Wielkiego*, [w:] *Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich*, Poznań 1986, s. 437). Natomiast Bernadski uznał porozumienie z 1471 r. za akt bezprecedensowy w historii Nowogrodu, widząc w nim niemal polityczne podporządkowanie się Republiki Litwie (W. N. B e r n a d s k i, op. cit., s. 270-273).

¹⁰⁰ W swym napomnieniu metropolita wzywał Nowogród Wielki do posłuszeństwa Iwanowi III i niezaniebdywania prawosławia. A. S. C h o r o s z e w, op. cit., s. 189.

¹⁰¹ *Gramoty*, s. 129-132.

¹⁰² Vos. Liet., PSRL, t. VIII, s. 165; Mosk. liet., PSRL, t. XXV, s. 289.

wysłanników, z którymi zostały ustalone warunki pokoju i kontrybucja¹⁰³. Do Moskwy Rurykowicz ruszył 13 sierpnia 1471 jako *Volodimersky i Novgorodski i vsieja Rusii samodr' zjec'*¹⁰⁴.

Kniaź Michał Olelkowicz do Nowogrodu już nigdy nie wrócił. W kilka lat po swym powrocie na Litwę, tj. w 1479 roku, Michał wraz z kniazem Fedorem Bielskim i Iwanem Jurijewiczem Holszańskim (synem Jerzego Semenowicza), wziął udział w spisku książąt ruskich przeciwko Kazimierzowi Jagiellończykowi. Celem intrygi było oderwanie ziem ruskich od Wielkiego Księstwa Litewskiego i podporządkowanie ich władzy Iwana III¹⁰⁵. Kazimierz jednak wykrył zмовę. Michał Olelkowicz został ścięty 30 sierpnia 1481, zaś księciu Bielskiemu udało się uciec do Moskwy¹⁰⁶. W ten sposób zakończył życie ostatni litewski kniaź suwerennego Nowogrodu.

Jeszcze za życia kniazia Michała Republika Nowogrodzka ostatecznie utraciła niepodległość i została wcielona do państwa Iwana III. Wydarzenie to położyło kres trwającej od stu czterdziestu lat rywalizacji litewsko-moskiewskiej o wpływy w nadilmeńskim państwie.

Jednym z głównych elementów tej polityki ze strony Litwy było osadzanie swych dynastów *na kniażeniu* w Nowogrodzie. Warto przypomnieć, że jako pierwszy został tam wysłany kniaź Dawidko (1322 r.). Następnie nad Ilmeniem pojawił się Narymunt syn Giedymina (1333 r.). Nowogrodzianie zapraszali do siebie kniazów litewskich traktując zbliżenie z Litwą jako przeciwwagę rosnących wpływów Moskwy. Zwykle zaproszenie kolejnego kniazia z Litwy było konsekwencją zaostrzenia stosunków z Wielkim Księstwem Moskiewskim¹⁰⁷. Wybór osoby kniazia wiele mówił o aktualnej sytuacji politycznej w tym rejonie Rusi. Jednakże zaproszenie do siebie księcia Nowogrodzianie traktowali nie tylko jako manifestację polityczną; od księcia oczekiwano realnej działalności na rzecz Republiki. Władze miasta spodziewały się bowiem, iż książę będzie sprawnie dowodził wojskami w wypadku konfliktu zbrojnego nadilmeńskiego państwa z którymś z sąsiadów. W zamian za służbę książęta mieli prawo do części łupów wojennych, natomiast stałe źródło ich utrzymania stanowić miały nadawane im *prigorody*¹⁰⁸.

Chociaż nie ma spisu *prigorodów*, na których zasiadł Jerzy Semenowicz-Lingwenowicz w 1432 roku, sądzić można, iż były to te same miejscowości, które dzierżył Lingwen Olgierdowicz — jego ojciec¹⁰⁹. Wysłany przez króla polskiego Iwan Włodzimierzowicz, również objął te właśnie *prigorody*. Gdy do miasta przyjechał Jerzy Semenowicz Holszański, obdarowano go Russą, Ładogą, Orieszkiem, Korelskiem, Jamem i Koporjem. Michał Olelkowicz otrzymał zaś Zawołocze. Można więc sądzić, że Nowogrodzianie przeznaczyci pewną grupę *prigorodów* na uposażenia książąt służebnych. Zwykle też, jak już wspominałam, kniaziewie pochodzący z Litwy otrzymywali te same dobra jako uposażenie. Należy jednak pamiętać, że nie były one zarezerwowane wyłącznie dla

¹⁰³ *Wos. Liet., PSRL, t. VIII, s. 166, 167; Mosk. liet., PSRL, t. XXV, s. 289, 290.*

¹⁰⁴ *Wos. Liet., PSRL, t. VIII, s. 167.*

¹⁰⁵ *L. K o l a n k o w s k i, op. cit., s. 348-351.*

¹⁰⁶ *Sof. Liet., PSRL, t. VI, s. 233.* O udziale kniazia Michała Olelkowicza w spisku przeciwko Kazimierzowi Jagiellończykowi Strykowski nie pisze nic, prawdopodobnie nie poinformowany przez swych mecenasów o tym niezbyt chlubnym epizodzie dziejów ich rodu. *J. R a d z i s z e w s k a, op. cit., s. 32-33.*

¹⁰⁷ *W. L. J a n i n, Posadniki, s. 224.*

¹⁰⁸ Oczywiście książę rezydujący w Nowogrodzie musiał przestrzegać warunków na jakich miasto udzielało mu gościny. Warunki te bardzo ograniczały swobodę jego poczynañ. *Wos. Liet., PSRL, t. VIII, s. 163; Mosk. liet., PSRL, t. XXV, s. 287.*

¹⁰⁹ Były to prawdopodobnie: Orieszek, Ładoga, pół Koporja, Korelsk i ziemia korelska. *W. L. J a n i n, Nowgorodskaja, s. 218.*

Litwinów, i niekiedy przyznawane były również książętom ruskim¹¹⁰. Nie można więc traktować jako ich własność gwarantowaną, jeśli nie dziedziczną. Natomiast faktem bezspornym jest wytworzenie się, jeszcze w XIV wieku, systemu litewskiego *kormlenia* jako stałego elementu życia miasta¹¹¹. Dobra wchodzące w jego skład oscyływały wokół *prigorodów* niegdyś nadanych Narymuntowi Giedyminowiczowi¹¹².

Obserwując związki książąt litewskich z Nowogrodem Wielkim można uznać, że pełnili oni w nadilmeńskiej Republice co najmniej dwie funkcje, tzn. polityczną i militarną. Warto jednak zwrócić uwagę, iż o ile talentami wojownika musiał wykazać się każdy z książąt służebnych, o tyle nie wszyscy litewscy dynaści gościli nad Ilmeniem z polecenia wielkiego księcia litewskiego. Po roku 1430 oficjalnymi reprezentantami Litwy u północno-wschodniego sąsiada byli kniaziowie: Iwan Włodzimierzowicz, Jerzy Semenowicz Holszański i Michał Olelkowicz. Natomiast książę Jerzy Semenowicz-Lingwenowicz, podczas swego barwnego życia, niejednokrotnie właśnie w Nowogrodzie szukał schronienia przed gniewem króla polskiego. Książę Aleksander Czartoryski zaś, znalazł się w Nowogrodzie głównie dzięki temu, iż otaczała go sława dzielnego wojownika¹¹³. Warto więc jeszcze raz podkreślić, że nie zawsze pobyt księcia — Litwina *na kormleniu* w Nowogrodzie był jednoznaczny z zacieśnieniem stosunków Republiki z Litwą.

Obecność zaproszonych litewskich czy też ruskich¹¹⁴ książąt służebnych zbiegała się niekiedy z działalnością namiestników nowogrodzkich. Zwykle byli to reprezentanci książąt moskiewskich. Książęta reprezentujący Kazimierza Jagiellończyka funkcji takich nie pełnili.

Warunki na jakich książęta mogli służyć w Nowogrodzie Wielkim sprawiały, iż przyjmujący służbę dynaści litewscy starali się nie pełnić jej długo. Niekiedy, jak to miało miejsce w przypadku Jerzego Holszańskiego, czas pobytu nad Ilmeniem związany był z aktualną sytuacją polityczną w tym rejonie. Wydaje się jednak, że zdecydowanie częściej nowogrodzkie *kormlenie* było dla przyjmujących je książąt — Litwinów sposobem na przetrwanie trudnych sytuacji życiowych. Zarówno Jerzy Semenowicz-Lingwenowicz, jak i Aleksander Czartoryski przyjęli służbę w kupieckiej Republice gdyż utracili swe dobra dziedziczne i popadłszy w konflikt z wielkim księciem nie mogli przebywać w rodzinnej Litwie. Jednocześnie zachował się ostatni reprezentant króla Kazimierza w Nowogrodzie — Michał Olelkowicz, który w nadziei, iż otrzyma w dziedziczne władanie Kijów opuścił miasto zupełnie nie krępując się powierzoną sobie misją.

Wytworzona przez Nowogród instytucja książąt służebnych miała zapewnić Republice fachowych dowódców wojskowych. Jej sprawne funkcjonowanie było jednak możliwe tylko w istniejącej, dość specyficznej, sytuacji politycznej, w czasach gdy zarówno na Litwie, jak i na Rusi następował proces centralizacji władzy niosący ze sobą

¹¹⁰ W 1445 r. w Jamie rezydował książę Wasyl Jurjewicz Suzdalski. A.W. Ekzemplarskij, op. cit., t. II, s. 381.

¹¹¹ W.L. Janin, *Nowgorodskaja*, s. 216-223.

¹¹² Now. I Liet., PSRL, t. III, s. 77.

¹¹³ W.N. Bernadskij, op. cit., s. 249-250. Książę Aleksandra Wasiliewicza Czartoryskiego źródła określiły mianem namiestnika Now. IV Liet., PSRL, t. IV, s. 213, 214; Sof. Liet., PSRL, t. V, s.31. Oczywiście mógłby on być wyłącznie namiestnikiem wielkiego księcia moskiewskiego. Jednakże nie odnaleziono dotąd pieczęci tego księcia. Biorąc pod uwagę, że Aleksander przebywał w Nowogrodzie osiem lat, kompletny brak śladów jego działalności w materiale sfragistycznym zdaje się poddawać w wątpliwość pełnienie przez niego funkcji namiestniczych. Śluszniej jest, jak to czyni Janin, traktować go jako księcia nowogrodzkiego (W.L. Janin, *Nowgorodskaja*, s. 223).

¹¹⁴ Wraz z Iwanem Włodzimierzowiczem w Nowogrodzie przebywał Wasyl Jurjewicz Smoleński. Now. I Liet., s. 423.

likwidację mniejszych księstw dziedzicznych istniejących w ramach państwa. Musiało to wywołać niezadowolenie i opozycję pozbawionych swych dóbr dynastów. Oni to z zasady decydowali się na, czasowe przynajmniej, związanie swego losu z nadilmeńską Republiką.

Spełniając wyżej omówione funkcje w życiu Republiki system litewskiego *kormlenia* był równocześnie, jak już wspomniano, wykorzystywany w polityce zagranicznej Wielkiego Nowogrodu. Jednakże mimo hołdowania mądrej zasadzie utrzymywania względnej równowagi wpływów wielkich sąsiadów na terenie Republiki, a także wykorzystywania napięć w stosunkach litewsko-moskiewskich nie udało się Nowogrodowi utrzymać niepodległości. Utracił ją w końcu XV w.

Moskwa zyskała wówczas przewagę w trwającej od ponad wieku rywalizacji z Litwą o władzę w bogatych kupieckich republikach na północnym-zachodzie. Po zajęciu Pskowa w 1464 r. już tylko kwestią czasu było wcielenie Nowogrodu Wielkiego w skład Wielkiego Księstwa Moskiewskiego. Nastąpiło to w 1477 r. W ten sposób zniknęła z mapy rozległa Republika Nowogrodzka wraz ze swymi organami i strukturami państwowymi, wśród których istotne miejsce zajmował system litewskiego *kormlenia*.

KSIĄŻĘTA LITEWSCY W NOWOGRODZIE W PORZĄDKU CHRONOLOGICZNYM:

Dawidko	1322-1323;
Narymunt Giedyminowicz	1333-1335, <i>prigorody</i> : Ładoga, Orieszek, pół Koporja, ziemia korelska; namiestnicy utrzymani na <i>prigorodach</i> do 1347 r.;
Aleksander Narymuntowicz	1338, <i>prigorody</i> : Orieszek;
Jerzy Narymuntowicz	1379-?, <i>prigorody</i> : (prawdopodobnie) Porchow;
Patrycy Narymuntowicz	1383-1386; 1397 lub 1398-?, <i>prigorody</i> : Łuskoje Siolo, Korelsk, pół Koporja, Orieszek, dwa ostatnie zamienione na Ładogę i Russe;
Roman Jurjewicz	1379-1399?, <i>prigorody</i> : (prawdopodobnie) Porchow;
Semen-Lingwen Olgierdowicz	1389-1392; 1407 (1406?)-1408; 1411-1412; <i>prigorody</i> : (prawdopodobnie) Orieszek, Ładoga, pół Koporja, Korelsk, ziemia korelska, namiestnicy utrzymani na <i>prigorodach</i> do 1419 r.;
Teodor Patrykiewicz	1420; namiestnik z ramienia wielkiego księcia moskiewskiego;
Semen Holszański	1414, namiestnik Witolda;
Jerzy Lingwenowicz	1432; 1438-1440-1445; 1446-1447(?); <i>prigorody</i> : (prawdopodobnie) Orieszek, Ładoga, pół Koporja, Korelsk, ziemia korelska;
Jerzy Patrykiewicz	1438; w Nowogrodzie z ramienia wielkiego księcia moskiewskiego;
Iwan Włodzimierzowicz	1445-1446; <i>prigorody</i> : (prawdopodobnie) Orieszek, Ładoga, pół Koporja, Korelsk, ziemia korelska;

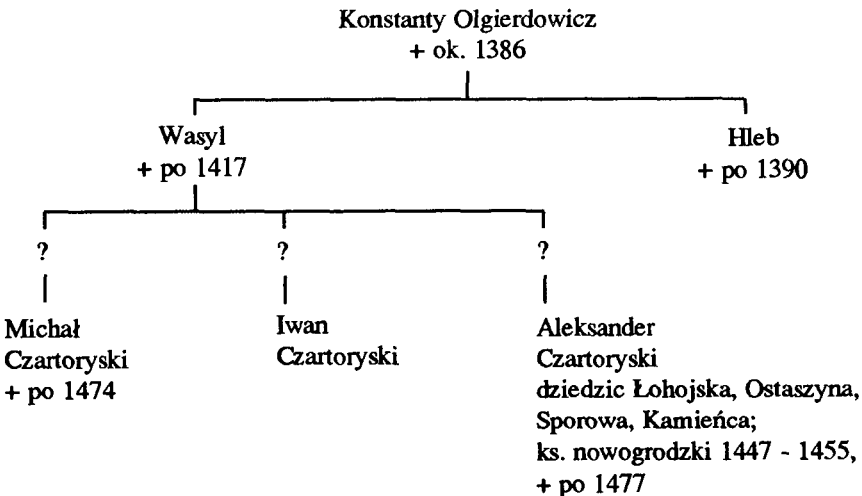
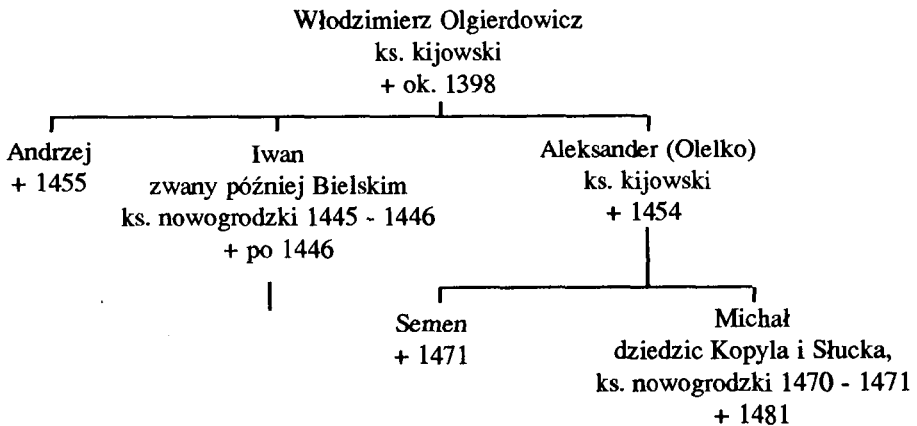
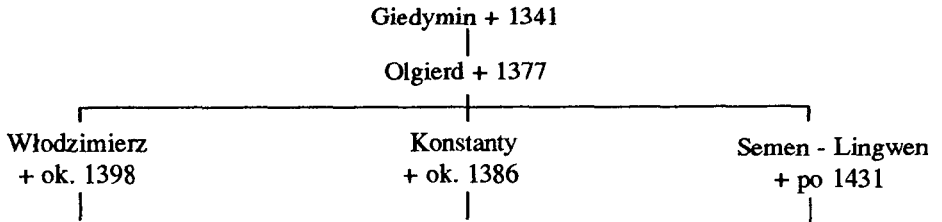
Aleksander Wasyliewicz Czartoryski

1447-1455; w Nowogrodzie
reprezentant wielkiego księcia
moskiewskiego;

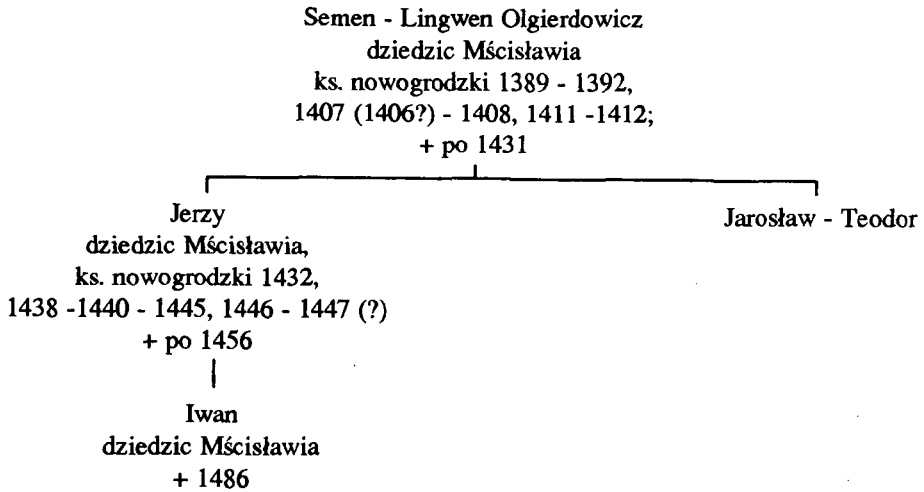
Jerzy Semenowicz Holszański

1458-1459; *prigorody*: Russa,
Ładoga, Orieszek, Korelsk, Jam, Koporje;

Michał Olekowicz

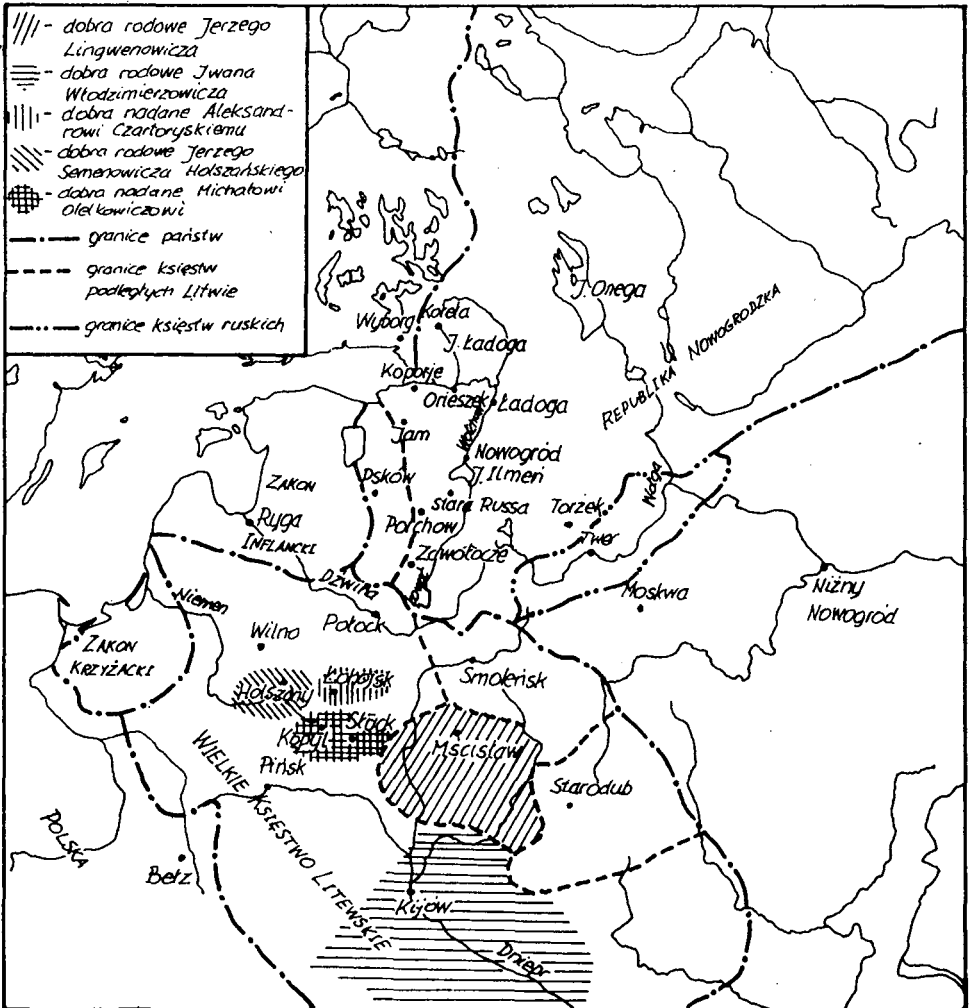
1470-1471; *prigorody*: Zawołocze

Skrócona genealogia książąt litewskich z rodu Giedymina służących w Nowogrodzie Wielkim w latach 1430-1471 (według J. W o l f f a z uzupełnieniami autorki)

Mapa: Pogranicze litewsko-ruskie w XV wieku

Mapa: Rozmieszczenie *prigorodów* stanowiących uposażenie książąt litewskich na terenie Republiki Nowogrodzkiej.

